

УДК159.9.378

УДОСКОНАЛЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ВЧИТЕЛІВ І СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ

М. С. Антонюк

У статті розглядається питання про сутність і значення психологічної культури в діяльності педагога. Показана роль спеціальних психологічних знань, умінь і навиків, а також особистісних якостей у формуванні психологічної культури педагога. Дана оцінка ролі педагогічної спостережливості, педагогічної уяви, мовної культури педагога, його педагогічного такту, індивідуального стилю діяльності, стилю спілкування в контексті основних складових психологічної культури педагога.

Ключові слова: гуманізація освіти, психологічна культура педагога, педагогічна спостережливість, педагогічна уява, мовленнєва культура, культура поведінки, педагогічний такт, моральний авторитет, індивідуальний стиль діяльності, психологічна готовність до педагогічної діяльності.

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ УЧИТЕЛЕЙ И СОЦИАЛЬНЫХ ПЕДАГОГОВ

Н. С. Антонюк

В статье рассматриваются вопросы о сущности и значении психологической культуры в деятельности педагога. Показана роль специальных психологических знаний, умений и навыков, а также личностных качеств в формировании психологической культуры педагога. Дана оценка роли педагогической наблюдательности, педагогического воображения, речевой культуры педагога, его педагогического такта, индивидуального стиля деятельности, стиля общения в контексте основных составляющих психологической культуры педагога.

Ключевые слова: гуманизация, просвещение, психологическая культура педагога, педагогическая наблюдательность, педагогическое воображение, речевая культура, культура поведения, педагогический такт, моральный авторитет, индивидуальный стиль деятельности, психологическая готовность к педагогической деятельности.

THE PROBLEM OF IMPROVING PSYCHOLOGICAL CULTURE TEACHERS AND SOCIAL
WORKERS

N.Antonyuk

The article deals with the matter of the essence and meaning of psychological culture in the activities of the educator. The role of the special psychological knowledge, skills and habits as well as personal qualities in the process of the formation of psychological culture in the educator is presented. The evaluation of the role of the pedagogic observation skills, pedagogic imagination, language culture of the educator, his or her pedagogic tact, of the individual style of his or her work, the style of association with students in the context of the major components of the pedagogic culture in the educator is given in the article.

Key words: *Humanization of education, the psychological culture of the educator, observation skills, pedagogic imagination, language culture, culture of behavior, pedagogic tact, moral authority, the individual style of the activities, psychological readiness for pedagogic work.*

Успішне реформування системи освіти в Україні в якості одного з головних завдань має гуманізацію навчально-виховного процесу, упровадження принципів особистісної орієнтації як провідного напрямку вдосконалення освіти. Це, своєю чергою, вимагає поліпшення підготовки вчителів і соціальних педагогів до ефективної професійної діяльності в сучасних умовах, удосконалення їхньої педагогічної майстерності. Розв'язання цього завдання неможливе без підвищення психологічної культури вчителів і соціальних педагогів. Адже педагогічна діяльність – це насамперед вплив педагога на учнів словом і вчинком, вплив особистим прикладом, всією особистістю педагога. Ефективність такого впливу значною мірою залежить від психологічної підготовки вчителів і соціальних педагогів, їхньої психологічної культури.

Як справедливо зазначає М.В. Савчин, для духовного зростання особистості «необхідне постійне фіксування (відтворення) індивідуального духовно-психологічного досвіду... учень має здійснювати свого роду вибірково активність, спрямовану на збереження важливого, значущого, суттєвого, створюючи тим самим духовно-психологічну основу для постановки нових життєвих цілей, передбачень у руслі розгортання своїх людських інтенцій... Ці духовно-психологічні завдання розв'язуються особливим чином. Педагогу необхідно створити ситуацію взаємозацікавленості, взаємоприйняття переживань, бажань, хотінь... Щирий взаємообмін потаємним – найбільш реальний шлях до душі» [3, с.195].

Теоретико-методологічні аспекти формування психологічної культури розглядалися у дослідженнях В.В.Рибалки [2], психологічну культуру вчителів вивчала Н.В. Чепелева [4], психологічні передумови ефективної діяльності викладача знайшли висвітлення в праці М.І.Дьяченка і Л.А.Кандиловича [1]. Однак питання формування психологічної культури педагога ще недостатньо розкрито в психолого-педагогічній літературі.

У широкому значенні слова психологічна культура – це здатність розуміти людей та вміння спілкуватися з ними. Психологічна культура – явище соціальне, вона повинна бути властива кожній людині. Але особливо вона необхідна тим, хто працює з людьми: педагогам, соціальним працівникам, артистам, лікарям, працівникам сфери обслуговування та ін. Психологічна культура передбачає наявність спеціальних психологічних знань, умінь і навичок, оволодіння методами вивчення психології учнів, особливостей їхнього сприймання, пам'яті, мислення, почуттів, потреб, інтересів і т. п. Психологічна культура педагога передбачає наявність знань і здатності регулювати власні психічні стани, свою поведінку, а також розуміння й уміння регулювати психічні стани учнів. Причому ці процеси відбуваються одночасно в діяльності педагога. Отже, психологічна культура передбачає наявність у педагога певних психологічних та педагогічних знань, умінь і навичок, котрі у взаємозв'язку з розвинутим мисленням та особистісними якостями дозволяють йому вміло організувати навчально-виховний процес, досягати успіху в педагогічній діяльності.

Відсутність таких знань і вмінь, некомпетентність педагога щодо проблем психології призводять до самозаспокоєння, нехтування науковими знаннями, що не мають безпосереднього й негайного виходу на конкретний предмет чи тему уроку. Педагог повинен уміти зосереджувати свою увагу на головному, зберігати рівновагу в складних непередбачуваних ситуаціях і в той же час демонструвати активність, високий емоційний тонус протягом усього періоду роботи, адаптуватися до нових ситуацій, швидко налагоджувати контакти з дітьми, батьками. Це теж професійні навички, оволодіння якими необхідне педагогу для забезпечення ефективного виховного впливу на учнів.

Важливими складовими психологічної культури педагога є спостережливність і розвинута здатність до передбачення (педагогічна уява). Педагогічна спостережливність виявляється в умінні педагога підмічати істотні, хоча й малопомітні особливості особистості учнів та їхньої поведінки. Спостережливність формується, розвивається в процесі педагогічної діяльності. Розвиток і виховання в себе спостережливості дає можливість педагогу виявляти психологічну проникливість, знаходити адекватні засоби виховного впливу на учнів.

Здатність до передбачення – це вміння педагога насамперед оцінювати результати своєї діяльності, передбачити наслідки своїх рішень і дій. Розвинута здатність до передбачення (педагогічна уява) допомагає педагогу оцінювати доцільність намічених засобів і форм педагогічної діяльності, бачити перспективу духовного зростання особистості учня.

Значну роль у педагогічній діяльності відіграє мовленнєва культура педагога, його ораторські здібності. Без цих якостей важко говорити про належну психологічну культуру педагога. Основними складовими мовленнєвої культури є: педагогічна спрямованість і наукова глибина мовлення, єдність раціонального та емоційного в мовленні вчителя. Мовленнєва культура допомагає педагогу добирати оптимальні засоби мовного впливу на учнів, активізувати їх увагу, підтримувати інтерес учнів протягом усього уроку. Важливими компонентами мовленнєвої культури педагога є також вміння правильно вимовляти слова, конструювати фрази, точно передавати зміст повідомлення. Мовленнєва культура включає також і дикцію, різноманітність інтонації, темп мовлення, жестикуляцію, міміку. Володіння всіма цими засобами поліпшує ефективність педагогічного впливу на учнів, забезпечує успіх у спілкуванні з ними.

Психологічна культура педагога тісно поєднується з культурою його поведінки, повсякденними вчинками, що визначають моральне обличчя педагога. Найважливішими моральними якостями педагога є: принциповість, громадянська активність, щирість, порядність і чесність, скромність і самокритичність, чуйність і вимогливість, працьовитість та ін.

Психологічна культура педагога вимагає вміння регулювати власну поведінку в залежності від конкретних ситуацій, вміння зосереджувати свою увагу на головному, зберігати урівноваженість у стресових ситуаціях і в той же час активність, високий емоційний настрій протягом усього періоду роботи, адаптуватися до нової обстановки, швидко налагоджувати контакти з дітьми, їхніми батьками, колегами по роботі. Це теж професійні вміння, володіти якими дуже важливо педагогу для забезпечення ефективності виховних впливів на учнів.

Знаковою особистісною якістю педагога є висока моральність. Вона виявляється в культурі поведінки, у повсякденних діях і вчинках. Основу високої моральності педагога складають моральні якості його особистості, які формуються в ході діяльності, самовиховання й самодисципліни, а також завдяки моральним знанням, моральним уявленням, які він отримує від інших людей у процесі повсякденного спілкування з ними, з літератури, творів мистецтва.

Моральні якості педагога найяскравіше виявляються у виховній діяльності, у психолого-педагогічному такті. Психолого-педагогічний такт – засноване на почутті міри вміння розуміти дитину, промикатись її потребами, інтересами, співпереживати їй, об'єктивно оцінювати і враховувати її душевний стан, створювати атмосферу доброзичливості, взаємної довіри і таким чином оптимально впливати на неї у виховних цілях. Доброзичливість, чуйність, турботливе ставлення до дітей – ці якості виступають головними «рушіями» в системі міжособистісних відносин, сприяють створенню сприятливої морально-психологічної атмосфери, котра, своєю чергою, позитивно впливає на загальний емоційний настрій дітей, робить їхню навчальну працю радісною й цікавою.

Психолого-педагогічний такт виявляється в умінні педагога ставитись до дітей уважно і з повагою, наперед бачити в них особистостей з властивими їм індивідуально-психологічними особливостями, виявляти інтерес до дітей у процесі спілкування, уміти слухати, співпереживати. Емоційне співпереживання як риса педагогічного такту передбачає постійний самоконтроль педагога, вираженість його дій і вчинків, а також здатність впливати на дитину у відповідності з виховними завданнями та власними потребами дитини.

Педагогу в будь-яких ситуаціях спілкування належить бути урівноваженим, витриманим. Зовнішнім виявом цих якостей є ввічливість – моральна якість, що характеризує поведінку людини, для котрої повага до людей стала повсякденною нормою поведінки й звичним способом поводження з оточуючими. Ввічливість, коректність у поведінці – природна форма стосунків педагога з людьми (учнями, батьками, колегами), сутність якої полягає в повсякденному вияві ним поваги до іншої людини. Це не лише зовнішня манера поведінки, не лише вміння спілкуватися у відповідності з правилами гарного тону, це певний стиль поведінки, що характеризує ступінь доброзичливості і товариськості, ступінь вихованості педагога.

Характерною й цінною рисою педагогічного такту педагога виступає почуття гумору, дотепність. Ця якість виявляється в умінні знайти яскраві, образні слова, звороти, несподівані порівняння й зіставлення, підмічати парадоксальні ситуації, бачити подібність у відмінних явищах і відмінне в схожих. Гумор, жарт – сильний засіб емоційного впливу на учнів, він допомагає створити потрібний настрій, налагодити контакт, організувати природню паузу відпочинку й розширює можливості педагога завоювати симпатії і прихильність дітей.

Педагог у роботі з дітьми мусить не лише виявляти повагу до особистості учнів, поважати їхню гідність, а й завжди підтримувати власну гідність як таку чесноту, без якої не буде поваги до нього.

Почуття власної гідності означає особливе моральне ставлення людини до самої себе, що виявляється у формі самопізнання й самоконтролю особистості. На цій якості ґрунтується вимогливість людини до самої себе. Почуття власної гідності поряд з совістю і честю є одним із засобів усвідомлення людиною своєї відповідальності перед собою як особистістю. Тому педагогу слід всіляко розвивати в собі цю якість.

Важливою соціально-психологічною характеристикою особистості педагога є його авторитет. Моральний авторитет не виникає сам по собі, механічно. Він завжди є наслідком цілого ряду факторів. Моральний авторитет педагога – це його особлива духовна влада над дітьми, яку вони приймають не з примусу, а добровільно, визнаючи можливості і здібності педагога здійснювати навчальний і виховний вплив на них, довіряючи його громадянським, діловим і моральним якостям, поважаючи його. Такий авторитет свідчить про суспільне визнання відповідності суб'єктивних якостей педагога тим об'єктивним вимогам, котрі ставляться до його особистості і діяльності.

Формуванню й зміцненню морального авторитету педагога сприяють всі ті якості, які створюють йому високу позитивну репутацію, викликають до нього щирі почуття поваги й довіри. Серед цих якостей чи не перше місце посідає принциповість, яка передбачає свідомий і послідовний захист педагогом лінії своєї поведінки. Принциповість є показником високої свідомості педагога, уміння відстоювати свою думку. Принциповість педагога виявляється також у його вмінні бути критичним до себе, у здатності здійснювати правильну моральну самооцінку.

Рівень психологічної культури впливає на формування індивідуального стилю, «почерку» педагога. Індивідуальний стиль діяльності обумовлюється типологічними особливостями особистості і являє собою стійку систему способів, що складаються в діяльності людини, яка прагне найкращого здійснення цієї діяльності. Чим складнішою й відповідальнішою є діяльність, тим менше в ній можливостей для застосування штампів і шаблонів, тим більше виявляється в цій діяльності індивідуальність. А педагогічна діяльність є саме такою, що вимагає творчого підходу. Добре, коли сукупність варіантів педагогічної діяльності, найзручніших для вчителя у відповідності з особливостями його темпераменту, характеру, формується не стихійно, а як результат вдумливого відбору під впливом цілеспрямованого виховання й самовиховання.

Найяскравіше стиль діяльності педагога виявляється в його спілкуванні з учнями. Педагогічна діяльність належить до числа тих професій, де взаємодія, спілкування є основною сутністю цієї діяльності. Будь-який урок, виховний захід є по суті справи спілкуванням педагога з учнями. Тому, крім спеціальних знань і високої компетентності в якійсь певній галузі (фізиці, математиці, історії, біології та ін.), йому необхідні знання, уміння й навички, які лежать в основі успішної взаємодії з людьми й на основі яких будується раціональна й оптимальна в кожному конкретному випадку «технологія» процесу спілкування. У зв'язку з цим зрозуміло, що комунікативні вміння є необхідною складовою педагогічної майстерності, а комунікативні здібності – однією з професійно значущих характеристик особистості вчителя, соціального педагога.

Спілкування педагога з учнями на уроці й організація спілкування між самими учнями мусять бути спрямовані на створення умов для повноцінного розвитку особистості учнів, а значить, будувати їх треба так, щоб вони дозволяли керувати соціально-психологічними процесами в класі, забезпечували сприятливий психологічний клімат на уроках, стимулювали увагу, сприймання, пам'ять, мислення учнів, позитивно впливали на мотивацію навчання, перешкождали виникненню психологічного бар'єру між учителем і учнями. Для цього педагогу варто поміркувати над сутністю, перевагами й недоліками різних стилів спілкування, зрозуміти їх найважливіші характеристики й виробити свій індивідуальний стиль спілкування, гнучкий і коригований у кожному конкретному випадку.

Чи задовольняє сьогоденних педагогів рівень їхньої психологічної культури? У бесідах вони зазначають, що переживають певні психологічні труднощі в спілкуванні з учнями, їхніми батьками, колегами по роботі, що їм часто бракує психологічних знань для визначення правильної лінії поведінки в складних педагогічних ситуаціях. Адаже педагогу сьогодні доводиться мати справу з багатьма проблемними, «важкими» дітьми. І свої рішення він не повинен ухвалювати інтуїтивно, «під настрій», а робити це на основі глибоких психологічних знань. А знання, уміння, навички, як відомо, засвоюються в процесі навчання. Якою ж мірою задовольняє педагогічний виш потребу майбутнього педагога в психологічних знаннях?

Зрозуміло, що основи психологічної культури майбутнього вчителя, соціального педагога слід починати формувати на ранніх етапах його становлення. Проте, як показує досвід, не всі компоненти психологічної культури майбутнього педагога однаковою мірою розвиваються при вивченні психолого-педагогічних дисциплін студентами педагогічного ВНЗ. Не секрет, що в багатьох педагогічних вишах більше уваги звертається на засвоєння студентами теоретичних знань з педагогіки й психології і недооцінюється практична підготовка до роботи в школі. У результаті такої практики, як свідчать спеціальні дослідження, виникає невідповідність між теоретичною і практичною підготовкою майбутніх

педагогів: знання з психолого-педагогічних дисциплін засвоюються на абстрактно-теоретичному рівні і керують практичною діяльністю. Випускники вишу, які лише теоретично засвоїли психологію, на початку своєї педагогічної діяльності багато сил витрачають на оволодіння практичними вміннями педагога (комунікативними, організаторськими та ін.). Навпаки, учитель, який самотужки оволодів згаданими практичними вміннями впливати на учнів, але знехтував психолого-педагогічною теорією, не здатний до творчої, пошукової педагогічної діяльності. Отже, як у першому, так і в другому випадку рівень психологічної культури педагога не може вважатись достатнім, бо домінування теоретичної підготовки перешкоджає формуванню в молодих учителів практичних умінь реалізації особистісно-орієнтованого підходу до навчально-виховного процесу, а домінування практичної підготовки закріплює емпіричну спрямованість педагога, установку на отримання від психолого-педагогічної науки конкретних рецептів на всі можливі життєві випадки.

Викликає стурбованість і той факт, що психолого-педагогічні знання, особливо в молодих педагогів, часто мають непослідовний, фрагментарний характер, що породжує певні труднощі при їх практичному застосуванні. Наслідком цього є те, що деякі педагоги здійснюють свої професійні функції найчастіше на емпіричному рівні, розв'язання педагогічних задач відбувається в них без достатнього теоретичного обґрунтування, методом спроб і помилок. У багатьох учителів-початківців складається скептичне, а іноді і відверто негативне ставлення до психологічної теорії. Під час опитування вони скаржаться на те, що в них не вистачає часу на читання психолого-педагогічної літератури через надмірну зайнятість численними громадськими дорученнями, ремонтом класних кімнат, обладнанням кабінетів та ін. А недостатня начитаність заважає учителям правильно зорієнтуватись у психологічних проблемах, що стосуються життя сучасної школи.

З боку педагогів-початківців і керівників шкіл можна почути нарікання на те, що система практичної підготовки майбутніх учителів теж не є досконалою. Під час проходження педагогічної практики студенти педагогічних вишів певною мірою оволодівають дидактичними та організаторськими вміннями, навчаються працювати з класом, але вони не завжди вміють здійснювати індивідуальний підхід до учнів, встановлювати з ними довірливі стосунки, враховувати їхні вікові особливості. А без цього важко сподіватись на ефективне впровадження майбутніми педагогами ідей гуманістичного, особистісно-орієнтованого підходу до навчання і виховання школярів.

Яким же чином можна поліпшити психологічну підготовку педагога, піднести рівень його психологічної культури? Розв'язання цього питання слід починати під час навчання студентів у педагогічному виші й продовжувати в інститутах післядипломної освіти педагогічних працівників, створюючи таким чином систему неперервної освіти педагогічних кадрів.

Підвищення рівня психологічної культури майбутніх педагогів у педагогічному виші вимагає, насамперед, забезпечення єдності теоретичної і практичної підготовки студентів до їх професійно – педагогічної діяльності, підвищення ефективності педагогічної практики, яка покликана навчити студентів використовувати раніше набуті психолого-педагогічні знання в практичній роботі з учнями. У практичній підготовці студентів слід передбачити такі форми діяльності, які б стимулювали майбутніх педагогів вступати в реальні контакти з учнями, вивчати й розкривати індивідуальні особливості їхньої особистості. Саме цьому може допомогти ширше використання в навчальному процесі методів практичної психології. Психологічна готовність майбутнього педагога до навчально-виховної діяльності значною мірою залежить від того, як він оволодів методами психологічного вивчення учнів, чи здатний враховувати виявлені особливості особистості учнів для коригування їхньої поведінки. З метою поліпшення психологічної підготовки майбутніх учителів, соціальних педагогів слід переглянути методику проведення практичних і лабораторних занять з психології, традиційні форми їх проведення замінити психологічними тренінгами, які дають можливість майбутньому педагогу краще розуміти учнів, оволодіти оптимальними прийомами міжособистісної взаємодії з ними.

У процесі післядипломної освіти педагогічних працівників також слід урізноманітнювати зміст і форми проведення занять з психології. Як показує досвід, педагоги особливо схвально відгукуються про заняття, які проводяться у вигляді психологічних тренінгів, включають рольові ігри, аналіз педагогічних ситуацій та ін. Побудовані таким чином заняття стимулюють розвиток психологічного мислення, поліпшують психологічну культуру вчителів, соціальних педагогів, а значить і їхню готовність реалізувати ідеї гуманістичного, особистісно-орієнтованого підходу до навчально-виховного процесу.

Література

1. Дьяченко М.И. Психология высшей школы : учебн. пособ. для вузов / М.И Дьяченко, Л.А Кандыбович. – Минск. : Изд-во БГУ, 1981. – 319 с.
2. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології / В.В. Рибалка. – Київ: Ніка-Центр, 2003 – 204 с.
3. Савчин М.В. Педагогічна психологія : навчальний посібник/ М.В. Савчин. – Дрогобич: Відродження, 1998 – 298 с.
4. Чепелева Н.В. Психологічна культура майбутнього вчителя / Н.В. Чепелева. – Київ: Знання, 1989. – 32 с.

References

1. D'jachenko M.I. Psihologija vysshej shkoly : uchebn. posob. dlja vuzov / M.I D'jachenko, L.A Kandybovich. –Minsk. : Izd-vo BGU,1981. – 319 s.
2. Ry`balka V.V. Metodologichni py`tannya naukovoyi psy`xologiyi / V.V. Ry`balka. – Ky`yiv: Nika-Centr, 2003 – 204 s.
3. Savchy`n M.V. Pedagogichna psy`xologiya : navchal`ny`j- posibny`k/ M.V. Savchy`n. – Drogoby`ch: Vidrozhennya, 1998 – 298 s.
4. Chepelyeva N.V. Psy`xologichna kul`tura majbutn`ogo vchy`telya / N.V. Chepelyeva. – Ky`yiv: Znannya, 1989. – 32 s.